
UČENÍ VE ŠKOLE: KOGNITIVNÍ, NEBO OSOBNOSTNÍ PŘÍSTUP?

V posledních patnácti letech jsme u nás svědky výrazného růstu zájmu o osobnost dítěte. Osobnostní pojetí dítěte, akcentování holistického chápání osobnosti a snaha o komplexnost umožňují nový pohled na dítě, který přesahuje oblast jeho kognitivního vývoje, poznávacích potřeb a činností. Do popředí se dostávají otázky rozvoje osobnosti, výchovy dítěte, identifikace zásadních „rozvojetvorných“ podmínek apod. Za této situace je pochopitelné, že méně pozornosti je věnováno problémům poznávání a učení ve škole. „Nahrazení“ tzv. školy tradiční, výkonové, orientované na výsledky žáků, školou moderní, osobnostně rozvíjející, humanistickou a zaměřenou na uspokojování širokého spektra individuálních potřeb dítěte se stalo hlavním trendem současnosti a dlouhodobým cílem ve školské oblasti. Zkoumání kognitivního vývoje, studium učení žáka, studium strategií řešení úkolů žáky a výzkum v těchto oblastech je dnes považováno nejen za zaměřené příliš úzce, ale v kontextu vzdělávání spíše marginální. Ten, kdo se chce uvedenými oblastmi zabývat, riskuje, že bude pokládán za tradicionalistu nechápajícího současnou školskou reformu a moderní trendy.

Ústup od výzkumu těchto témat a témat spojených s otázkami učení se sice může z historického hlediska jevit jako zákonitý. Ovšem vzhledem k takovým skutečnostem, již i veřejně konstatovaným, jako je pokles znalostní úrovně žáků, snižující se obecný kulturní rozhled, zápas učitelů s tzv. „osobnostní lenivostí“ žáků, a na druhé straně i vzhledem k úvahám politiků o tom, že by učitel nemusel být vysokoškolsky vzdělaný, je nutné zachovávat velkou obezřetnost. Není za této situace zapotřebí intenzivně poznávat, podporovat a stimulovat myšlení žáků, starat se o to, aby se žáci v budoucnosti nestali jen laskavými a sebevědomými jedinci, ale také lidmi kriticky myslícími, majícími rozhled a orientujícími se v nových informacích, situacích a vztazích?

Právě kognitivní psychologie, ať už je chápána jako psychologie poznávání nebo v redukované podobě jako psychologie procesů, které zpracovávají informace, by mohla významně inspirovat výzkum učení, úžeji zaměřený a aplikovaný na učení ve škole. Mohla by přispět k teoretickému rozpracovávání řady témat spojených s problematikou poznávání, edukace a učení. Výzkumy realizované v rámci kognitivní psychologie mohou vést

k obohacení a prohloubení řady pedagogicko-psychologických témat, která souvisejí s učním: např. témata intelektových předpokladů žáka a jejich rozvoje, procesu osvojování poznatků a dovedností žáků, druhů učení, strategií řešení úkolů žáky, efektivitu užití těchto strategií, problematiky paměti a zapamatování aj. Jejich hlubší poznání v situaci školního učení může mít vliv na školní vyučování a na didaktiky jednotlivých předmětů. Může také zprostředkovaně přispět ke školní úspěšnosti žáků a k posilování jejich zdravého sebevědomí. Tím se rovněž rozpracovávání kognitivních otázek propojuje s osobnostním přístupem.

Předkládané monotematické číslo s názvem *Kognitivní psychologie a učení ve škole* má poukázat na oblast poznávání jako na nedílnou součást péče o rozvoj osobnosti dítěte. Má poukázat na kognitivní psychologii jako na dosud ne zcela docenovaný a využívaný zdroj poznatků pro oblast edukace v širokém smyslu slova. Současné přístupy k poznávacím procesům žáků při vyučování a učení se sice někdy zaštiťují poznatky kognitivní psychologie, ale výběrovost, účelovost nebo obecnost nakládání s nimi znemožňují např. interdisciplinární odbornou diskusi. Tím dochází k řadě nedorozumění, neprospívajících společnému zájmu, kterým je přispět k efektivnějšímu vyučování na základě hlubšího vhledu do myšlenkových pochodů žáka, do jeho problémů v učení a chyb, jichž se dopouští, a porozumět vývoji jeho myšlení. Záměrem při přípravě tohoto monočísla proto bylo pokusit se vyvolat nový zájem a diskusi na různá témata spadající do kognitivní oblasti a problematiky učení žáků, i když se tato oblast může jevit jako méně atraktivní, než jsou veřejně nastolovaná osobnostní témata.

Sestavení čísla nebylo jednoduché a trvalo relativně delší dobu. Nakonec do něho přispělo celkem sedm autorů, kteří svými příspěvky umožnili otevření tří rubrik.

Rubrika *Stati* obsahuje čtyři příspěvky. První z nich je zaměřen na kognitivně-psychologické přístupy k výzkumu čtení, včetně čtení počátečního. Právě problematika dekodování slov, modelů čtení, porozumění čtenému textu, vědomých strategií čtení a metakognitivních procesů regulujících čtení jsou témata úzce propojená s kognitivní psychologií. Prezentování mnohosti přístupů k tématu čtení a jejich uvedení do obecné vývojové linie je velkou předností tohoto příspěvku.

Koncept zóny nejbližšího vývoje je dosud předními kognitivními psychology považován za nejinspirativnější koncept při studiu kognitivního vývoje. Druhá stať, která je mu věnována, se zaměřuje na odhalení místa tohoto konceptu v různých typech učení a autoři prezentují, jak se s ním pracuje v současné pedagogice. Autoři ho pojímají jako komplexní teoretický fundament, který dovoluje hlouběji proniknout do vztahu školy a jejích vzdělávacích cílů na jedné straně a prostředků umožňujících jejich dosažení na straně druhé.

V další stati se autorka věnuje otázce tzv. zprostředkovaného učení, a to především v teorii R. Feuresteina. Akcentuje klíčovou myšlenku autora týkající se modifikovatelnosti potenciálu jedince za podmínek mediace (specifické interakce), která je označovaná jako zkušenost zprostředkovaného učení. Charakterizuje dále pedagogický přístup učitele, který lze označit za mediační, přístup, ve kterém kromě předávání poznatků dochází jak k rozvoji učebních a poznávacích dovedností, tak současně k rozvoji osobnosti dítěte.

Autorka poslední stati prezentuje vymezení nového termínu „kognitivní svébytnost“. Ten má postihnout svéráz a komplex všech charakteristik, vlastností, dovedností a podmínek vývoje a výchovy žáka, které determinují jeho způsoby řešení úkolů a chování. Současně se autorka snaží o vymezení vztahu termínu „kognitivní svébytnost“ k dalším klíčovými pojmy, jakými jsou seberegulace a metakogni-

ce. Poslední dvě stati mimo jiné také dokládají, že tato témata nemusí být „reduktionistická a jednostranná“, jak jsou často vnímána.

Čtenáře může překvapit nezvykle dlouhý příspěvek v rubrice Diskuse. Jeho autorem je psycholog dlouhodobě se zabývající řešením matematických úloh žáky a způsoby, jakými se zmocňují zadání úlohy a jak toto zadání chápou. Pozornost je v něm věnována didaktickému konstruktivismu, který se stal v současné době vůdčím směrem nejen v didaktice matematiky. Autor se vrací k počátkům uvedeného směru a v článku upozorňuje a dokládá, že již v tomto období bylo nekorektně využíváno poznatků kognitivní psychologie v argumentacích konstruktivisticky orientovaných autorů. Výjimečné je, že autor vychází z původních empirických dat těch, kteří „zakládali“ konstruktivistický směr v didaktice matematiky, polemizuje s autory a kritizuje závěry, jež tito ze svých dat vyvozují. Vzhledem k závažnosti obsahu, výjimečnosti jeho zpracování i možným reakcím jsme zvolili jeho zařazení právě do této rubriky.

Výzkumné stati jsou zastoupeny pouze jedním příspěvkem, ve kterém se autor snaží

představit dílčí výzkum. Ten se zabýval působením způsobu výuky a procesem dekontextualizace na utváření psychologického pojmu. Autor se snaží přehodnotit obvyklý pohled na rozvíjení vědeckých pojmů v mysli žáka jako na pouhé jejich paměťové osvojování. Je to pohled, který dlouhodobě ovlivňoval didaktiky. Ve svém výzkumu procesu utváření abstraktních pojmů vyzdvihuje vhodnost postupu „osvojování ve spirále“.

Při přípravě tohoto monotematického čísla jsme se opět přesvědčili, jak je obtížné obsadit zejména rubriku Výzkumné stati, pokud je naším záměrem uveřejnit původní empirická data získaná v našem kognitivním pedagogicko-psychologickém výzkumu.

Věříme, že monočíslu přispěje k iniciování opětovného zájmu o kognitivní témata v edukaci a k zrovnoprávnění a vyvážení kognitivního a osobnostního přístupu k žákovi a jeho učení; že nepovede k prohloubení vzájemné intolerance mezi jejich „stoupenci“. Použití spojky „nebo“ v názvu úvodníku má především vyjádřit nezbytnou koexistenci a potřebu spolupráce mezi oběma přístupy.

Lenka Hříbková